

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΚΟΥΡΟΥΝΔΗΣ, ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ (ΕΚΔ. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, 2024)

Ένα βιβλίο που επιχειρεί να ανασυνθέσει την ιστορία του αντιπροσωπευτικού συστήματος αναλαμβάνει εξ ορισμού ένα στόχο μεγαλεπήβολο και απαιτητικό. Και το βιβλίο του Χ. Κουρουνδή, *Μεγάλες αφηγήσεις και σταθμοί της αντιπροσώπευσης. Θεωρητικές προσεγγίσεις και θεσμικές πρακτικές*, επιχειρεί να κάνει ακριβώς αυτό, αφού δεν περιορίζεται σε μια απλή αφήγηση συνταγματικής ιστορίας. Ο συγγραφέας προσεγγίζει την εξέλιξη της αντιπροσώπευσης από τις απαρχές του ύστερου Μεσαίωνα μέχρι τις μέρες μας, εστιάζοντας αφενός στις θεμελιώδεις θεωρίες που την διαμόρφωσαν και αφετέρου στις ποικίλλες μορφές της πρακτικής εφαρμογής της, ανά περιόδους και ανά τόπους. Η παρουσίαση αυτή αποτελεί μια μόνο πτυχή της εν λόγω μονογραφίας. Ο Κουρουνδής αφηγείται την ιστορία της αντιπροσώπευσης αναδεικνύοντας τους βασικότερους «σταθμούς» της, τα «παραδοσιακά» και σύγχρονα διλήμματα με τα οποία βρίσκεται αντιμέτωπος ο θεσμός, με απώτερο σκοπό να αναδείξει τη σημαντική ταυτότητά της «μέσα στον ορυμαγδό των κοινωνικοπολιτικών κλυδωνισμών και την αμφισβήτηση των θεσμικών βεβαιοτήτων»¹.

Η «πολυσημική», λοιπόν, έννοια της αντιπροσώπευσης εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τη δυσχερή οριοθέτηση του αντικειμένου της μελέτης προδιαθέτοντας ταυτόχρονα για τον κίνδυνο ταύτισής της με συγγενείς έννοιες, όπως ο κοινοβουλευτισμός ή η δημοκρατία. Ο συγγραφέας εντοπίζει και αναδεικνύει τις κομβικές θεωρίες και τους στοχαστές εκείνους που φωτίζουν τις διαφο-

Ευγενία Κοψίδη
Δρ. Δημοσίου Δικαίου

¹ Χ. Κουρουνδής, *Μεγάλες αφηγήσεις και σταθμοί της αντιπροσώπευσης. Θεωρητικές προσεγγίσεις και θεσμικές πρακτικές*, 2024, σελ. 291

ροποήσεις μεταξύ αυτών των εννοιών, επιχειρώντας να απομονώσει εκείνα τα στοιχεία της αντιπροσώπευσης που διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωσή της. Το παράδειγμα των εργατικών συμβουλίων στη λενινιστική θεωρία είναι διαφωτιστικό για τον διαχωρισμό κοινοβουλευτισμού και αντιπροσωπευτικών θεσμών. Έτσι, το πρώτο σοβιετικό Σύνταγμα του 1918 που προέβλεπε ότι όλες οι εξουσίες, κεντρικές και τοπικές, πηγάζουν από τα Συμβούλια (Σοβιέτ) των εργαζομένων καθιερώνοντας παράλληλα την αρχή της ανακλητότητας των αντιπροσώπων σε συνδυασμό με την οργάνωση τακτικών περιοδικών εκλογών *«αποτύπωνε τη βούληση υπέρβασης της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, που συνδυαζόταν με τη ρητή διακήρυξη του ταξικού χαρακτήρα του κράτους»*². Ταυτόχρονα, η συγκεκριμένη πρόσληψη της αντιπροσώπευσης υπερέβαινε το δίπολο μεταξύ ελεύθερης και δεσμευτικής εντολής αφού οι αντιπρόσωποι, χωρίς να λειτουργούν ως *«αδιάφοροι αγγελιοφόροι που μεταφέρουν παθητικά επιστολές»*³ είχαν άμεση πολιτική ευθύνη, γεγονός που επέτρεπε τη μείωση της απόστασης μεταξύ αντιπροσώπων και αντιπροσωπευόμενων φέρνοντας, επομένως, τους πολίτες εγγύτερα στην άσκηση της εξουσίας. Ως προς δε τη σχέση αντιπροσώπευσης και δημοκρατίας, αυτή αναδεικνύεται γλαφυρά μέσα από τη θεωρία του Κέλσεν, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο κοινοβουλευτισμός είναι η μόνη ρεαλιστική μορφή πολιτεύματος και η έμμεση δημοκρατία η μόνη *«ικανή να πραγματώσει το δημοκρατικό ιδεώδες στις σύγχρονες κοινωνίες»*.⁴ Ωστόσο, τα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα δεν είναι στην πράξη πραγματικά αντιπροσωπευτικά, σύμφωνα με τον Κέλσεν, αφού η έλλειψη νομικής ευθύνης των μελών του Κοινοβουλίου σε συνδυασμό με την έλλειψη δυνατότητας ανάκλησής τους –κατά το πρότυπο των εργατικών συμβουλίων– αποστερούν από το κοινοβουλευτικό σύστημα τον αντιπροσωπευτικό του χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, η απαίτηση να έχουν οι κυβερνώντες την εμπιστοσύνη της Βουλής για να παραμείνουν στην εξουσία, δεν αρκεί για να «ενσαρκώσει» το αίτημα πολιτικής αντιπροσώπευσης⁵. Ως εκ τούτου, τα σύγχρονα δημοκρατικά συστήματα χαρακτηρίζονται από ένα *«πλάσμα αντιπροσώπευσης»*, μια ψευδαίσθηση δηλαδή δημοκρατικής έκφρασης.

Στις πολλαπλές προσλήψεις που διαχρονικά αναπτύχθηκαν για την αντιπροσώπευση, από τις νεωτερικές θεωρίες του Χομπς και του Ρουσώ για το κοινωνικό συμβόλαιο μέχρι τα διάφορα ρεύματα της μαρξιστικής θεωρίας, την ιδέα των επαγγελματικών κοινοβουλίων και τη μεταπολεμική ή και μεταπολιτευτική «κομματική δημοκρατία» στη χώρα μας, αποκαλύπτεται μια κοινή «αγωνία» των εμπνευστών τους: η επιδίωξη διεύρυνσης της δημοκρατίας και η συγκρότηση μιας διαρκούς και ζωντανής σχέσης μεταξύ αντιπροσώπων και αντιπροσωπευόμενων. Κρισιμότερες στιγμές στην πορεία της αντιπροσώπευσης φαίνεται να είναι οι περίοδοι όπου η λειτουργία των θεσμών ανατρέπεται και η δημιουργία νέων περνάει μέσα από ριζοσπαστικές, επαναστατικές τομές. Έτσι, η αγγλική επανάσταση έθεσε τα θεμέλια για την υπέρβαση της φεουδαρχίας, ενώ η αμερικανική και η γαλλική επανάσταση τοποθετούν τον κυρίαρχο λαό –ή το έθνος– ως κεντρικό υποκείμενο των θεσμικών μετασχηματισμών. Επιπλέον, η επέκταση του δικαιώματος ψήφου στα τέλη του 19ου αιώνα επανανοηματοδότησε την έννοια της αντιπροσώπευσης, καθώς τα υποκείμενα αυτής

² Ibidem, σελ. 118.

³ Ibidem, σελ. 121.

⁴ Ibidem, σελ. 139.

⁵ Ι. Καμτσίδου, *Το κοινοβουλευτικό σύστημα. Δημοκρατική αρχή και κυβερνητική ευθύνη*, 2011, σελ. 29.

έπαψαν πλέον να προσδιορίζονται με βάση το ταξικό τους πρόσημο και θεμελιώθηκαν στην αρχή της πολιτικής ισότητας. Στη συνέχεια, η εμφάνιση και εξέλιξη των κομμάτων κατά τον «σύντομο 20ό αιώνα» μετέβαλε με τη σειρά της το περιεχόμενο της αντιπροσώπευσης, εισάγοντας άτυπα την έννοια της «εντολής-πλαίσιο» ως μετεξέλιξη της ελεύθερης εντολής, συμβάλλοντας σε πρώτο χρόνο στην ενδυνάμωση της σχέσης αντιπροσώπων-αντιπροσωπευομένων. Από την άλλη πλευρά, η κρίση των πολιτικών κομμάτων στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα δεν ταυτίζεται και δεν οδηγεί απαραίτητα σε κρίση της αντιπροσώπευσης, όπως αναδεικνύει ο συγγραφέας αντλώντας από τη θεωρία του B. Manin. Η εγγενής αστάθεια της αντιπροσώπευσης φαίνεται να απορρέει από τις αξεπέραστες ταξικές και πολιτικές αντιθέσεις⁶ που μοιραία οδηγούν στην αδυναμία πραγματικής αντιπροσώπευσης του λαού, καθώς η πολιτική ισότητα συνοδευόταν ανέκαθεν από κοινωνική ανισότητα και επομένως η βούληση αδυνατεί, τελικά, όπως υποστήριζε ο Ρουσώ, να αντιπροσωπευθεί στο σύνολο της.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται από τον συγγραφέα στην επίδραση των πολλαπλών κρίσεων των τελευταίων δεκαετιών (κυρίως της οικονομικής αλλά και της υγειονομικής, της κλιματικής, της ενεργειακής) στη λειτουργία του αντιπροσωπευτικού συστήματος. Είναι πράγματι κοινώς αποδεκτό ότι την εποχή της «πολυκρίσης» η ομαλή λειτουργία των θεσμών διαταράσσεται και η επιστροφή στην «κανονικότητα» δεν επιτυγχάνεται χωρίς την προσθήκη νέων μεταβλητών στο προϋπάρχον status quo. Έτσι, η υπερδεκαετής οικονομική κρίση επέτεινε, όπως εύλογα τονίζεται στο βιβλίο, την υποβάθμιση του ρόλου των εθνικών Κοινοβουλίων πρωτευόντως υπέρ νέων τεχνοκρατικών οργάνων που λειτουργούν στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής οικονομικής διακυβέρνησης και δευτερευόντως προς την κατεύθυνση ενίσχυσης της (κρατικής) εκτελεστικής εξουσίας. Κατ'επέκταση, η κρίση της πολιτικής αντιπροσώπευσης εκδηλώνεται σε μεγάλο βαθμό και ως αδυναμία του νομοθετικού οργάνου να ρυθμίσει και να ελέγξει «ζητήματα παγκοσμίων διαστάσεων, όπως η μετανάστευση, το διεθνές εμπόριο και η κλιματική κρίση, τα οποία αφορούν πληθυσμούς που δεν είναι συγκροτημένοι ως εκλογικό σώμα»⁷.

Από τη σημαντική αυτή μελέτη του Χ. Κουρουνδή μπορούν να εξαχθούν πολύτιμα συμπεράσματα και για φαινόμενα που, αν και δεν εξετάζονται άμεσα στο βιβλίο, επηρεάζουν καθοριστικά τη σύγχρονη λειτουργία των αντιπροσωπευτικών θεσμών. Μεταξύ αυτών είναι, αναμφίβολα, η εκτεταμένη χρήση της τεχνητής νοημοσύνης που οδηγεί σταδιακά και αποφασιστικά σε μια «αλγοριθμική διακυβέρνηση»⁸. Στο νέο αυτό πλαίσιο, κυβερνητικές αποφάσεις λαμβάνονται ύστερα από αυτοματοποιημένη επεξεργασία δεδομένων και πληροφοριών⁹ ενώ οι διάφορες ψηφιακές πλατφόρμες τείνουν να αντικαταστήσουν σε μεγάλο βαθμό τις παραδοσιακές διαβουλευτικές διαδικασίες. Παρά τα αδιαμφισβήτητα πλεονεκτήματά της, η τεχνητή νοημοσύνη, χρησιμοποιώντας εργαλεία αμφιλεγόμενης αξιοπιστίας και δυσχερούς ελέγχου μπορεί να συμβάλει στη διάδοση

⁶ Χ. Κουρουνδής, *Μεγάλες αφηγήσεις και σταθμοί της*, ό.π, σελ. 193.

⁷ Ibidem, σελ.4

⁸ UNESCO Artificial Intelligence and Democracy, 16.05.2024, διαθέσιμο στο [link](#).

⁹ Φ. Παναγοπούλου, «Η αλγοριθμική λήψη αποφάσεων στη δημόσια διοίκηση», σε: Γ. Καραβοκύρης (επιμ.), *Κράτος Δικαίου και Δημοκρατία στην ψηφιακή εποχή*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2024, σελ. 141 επ.

της παραπληροφόρησης και της χειραγώγησης των εκλογέων. Το παράδειγμα της ακύρωσης του δεύτερου γύρου των προεδρικών εκλογών στη Ρουμανία τον Δεκέμβριο του 2024 λόγω, μεταξύ άλλων, «κατάχρησης των αλγορίθμων των πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης» που κρίθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο της χώρας ότι στρεβλώνει «τη βούληση των ψηφοφόρων», είναι χαρακτηριστικό¹⁰. Υπό αυτή την έννοια, η «πλατφορμοποίηση» της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αν και αποτελεί καινοφανή πρόκληση για την αντιπροσώπευση, ενέχει τον «κλασικό» κίνδυνο της διάρρηξης του δεσμού μεταξύ αντιπροσώπων και αντιπροσωπευόμενων.

Συνοψίζοντας, το βιβλίο του Χ. Κουρουνδή αποτελεί μια σπουδαία συμβολή στη θεωρητική θεμελίωση και πρακτική κατανόηση της αντιπροσώπευσης. Φαίνεται δε να μας υπενθυμίζει πως τελικά, «αν θέλουμε να μείνουν όλα όπως είναι, τότε πρέπει όλα να αλλάξουν» κατά τη γνωστή φράση του πρίγκιπα Σαλίνα στον «Γατόπαρδο» του Τ. Τ. Ντι Λαμπεντούζα. □

¹⁰ Γ. Καράντζιος, *Η ακύρωση των προεδρικών εκλογών στη Ρουμανία : μια «πύρρειος» νίκη της μαχητικής δημοκρατίας*, 27.02.2025, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 09.07.2025).